

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

Paskutiniai prieškariniai rinkimai Prancūzijoje bylojo, kad šalis tebesuka į kairę. 1912 m. Vokietijos parlamento rinkimai baigėsi iki tol nematyta vokiečių socialistų pergale. 1906 m. pralaimėjo anglų konservatoriai. Prie Italijos valdžios vairo stovėjo radikaliausia per visą suvienytos valstybės istoriją G. Giolittio vyriausybė¹⁰. Vargu ar atsitiktinai drauge su šia tendencija išryškėjo ir kita — valstybės vaidmens, valstybės galios, valstybės ekspansijos ir intervencijos į visas visuomenės gyvenimo sritis tendencija.

Gal tik vienintelis reicho kancleris T. Bethmannas-Hollwegas skundėsi: „Egzistuojantis pasaulis toks skurdus, be idėjų.“¹¹ Regis, jis klydo. Senasis pasaulis iro, ir naujosios tvarkos idėjų buvo apstu. Teliko pasirinkti. Kuria?

DĖL VIETOS PO SAULE

Lemtinga pasauliui diena išaušo 1914 m. birželio 28-ąją. Tą dieną Sarajeve Habsburgų sosto paveldėtoją erchercogą Pranciškų Ferdinandą nužudė Habsburgų valdiniai, serbų teroristinės organizacijos „Juodoji ranka“ nariai. Nužudytasis neslėpė norų bei planų reformuoti Austriją-Vengriją, suteikti toli siekiančių koncesijų slaviškiems jos subjektams ir pertvarkyti šalį JAV ar Šveicarijos federacinės sistemos pavyzdžiu. Gerai žinomi buvo ir „Juodosios rankos“ išpažinti didžiaserbiški idealai, ne tik dvasiniai jos ryšiai su istorine tėvyne Serbija.

„Aukščiausioji Valia atkūrė tvarką, kurios negalėjau išlaikyti!“ — sakoma, sušukęs imperatorius Pranciškus Juozapas ir metęs kariuomenę prieš nusikaltėlę Serbiją¹. Čia nuskriaustosios pakilo ginti Rusija. Sąjungininkių įsipareigojimus prisiminė Prancūzija, Didžioji Britanija. Antrajai pusei liko ištikima Vokietija. Ir prasidėjo...

Atrodo, gražūs buvo Rusijos ketinimai. Tačiau, kaip pasakytų skeptikas, karas kilo ne dėl mažos tautos nepriklausomybės — dėl tokių niekų niekas nekariauja. Gražiais ketinimais buvo dangstoma daug paprastesnė realybė. Karą sukėlė globaliniai ekonominio ir politinio vienijimosi reiškiniai, didžiųjų valstybių kova dėl rinkų, kolonijų, įtakos sferų, o paprastai tariant — kova dėl vietos po saule. Kita vertus, naivus optimistas paklaustų, ar tai reiškė, kad pasaulis naujos tvarkos įvedimą siejo su jėgos, prievartos, totalinės hegemonijos idėja. Juk tvirtinama, kad karas laisvino Europą, t. y. žemyne atsirado vietos net tiems, kurie apie ją nė nesvajėjo. O jeigu taip, tai ir Sarajevo atentatas taptų labiau ne karo kibirkštis, bet tautinės idėjos triumfo simboliu.

Vargu ar pačioje karo pradžioje tokius simbolius įžvelgė tuometiniai didžiosios politikos vairininkai. Peterburgas (netrukus Petrogradas), Paryžius ir Londonas, Berlynas ir Viena džiaugėsi iki tol neregėtu gyventojų patriotizmu ir vis dar vylėsi, kad karo veiksmai truks kokius tris šešis mėnesius. Tačiau šios sezoninės priemonės iliuzijos gana greitai išsisklaidė pradėjus laužyti galvas, kaipgi baigti karą.

Nustatyti konkrečius politinius didžiųjų valstybių siekius iškovojus pergalę, arba vadinamuosius karo tikslus (*Kriegsziele, buts de guerre, war aims, celi vojny*), veikiausiai yra vienas kebliausių uždavinių. Paradoksalu, bet net tie veikėjai, kurių tiesioginės pareigos buvo tokios, kad jie turėjo apibūdinti siekius, jau daug kam iš jų liūdnai pasibaigus įvykiams vis dar bandė išsiaiškinti, dėl ko gi kariavo. Taigi jau tas faktas, kad ši problema domino ne tik istorikus, rodo toli gražu ne akademinį jos pobūdį.

Atsakomybės už katastrofą našta slėgė ne vieną šia tema rašiusį autorių. Antra vertus, tam tikros įtakos turėjo ir vadinamieji tolimojo taikymo politikos gniaužtai. Juk, pavyzdžiui, dviejų pasaulinių karų analogijos kėlė grėsmę, kad bus demaskuoti ne vienos didžiosios valstybės pastovūs, gyvybiniai interesai. To nederama pamiršti. O galbūt tuo ir paaškinami kartkarčiais istoriografijoje kylantys triukšmai. Pavyzdžiui, kad ir iki šių dienų tebevykstantys ginčai dėl F. Fischerio kontroversijos.

Šis vokiečių istorikas bandė įrodyti, jog Vokietija stoji į karą turėdama toli siekiančių aneksionistinių planų. Pasak F. Fischerio, jau 1914 m. rugsėjo 9 d. kancleris T. Bethmannas-Hollwegas detalai išdėstė, kaip visiems laikams bus garantuotas reicho saugumas Rytuose ir Vakaruose. Buvo planuota nustumti Rusiją kiek galima toliau nuo rytinių Vokietijos sienų, sumenkinti jos įtaką nerusiškoms tautoms. Centrinėje Europoje turėjo būti sukurta ekonominė šalių asociacija (Lenkija, Skandinavija, Austrija-Vengrija). Buvo numatyta prijungti Liuksemburgą, Belgijos Lježą ir Antverpeną, taip pat aneksuoti Prancūzijos Longwy-Briey, Vakarų Vogėzų, Dunkirk-Boulogne rajonus².

Tačiau oponentai greitai atrado daug F. Fischerio koncepcijos silpnų vietų. Šnekos apie T. Bethmanno-Hollwego „Rugsėjo programą“ nėra rimtos, teigė jie, kadangi kanclerio archyvas 1945 m. smarkiai nukentėjo. O F. Fischeris, kompensuodamas šį trūkumą, pernelyg sureikšmino įvairias privačias, net chronologiškai vėlesnes peticijas, deklaracijas ir pan. Tai pasakytina apie Pangermanistų lygos 1914 m. rugpjūčio 28 d. „Vokietijos karo tikslų“ memorandumą, Šešių ekonominių asociacijų 1915 m. gegužės 20 d.

peticiją, Intelektualų 1915 m. liepos 8 d. peticiją, kai kurių pramonininkų (H. Stinneso, Thysseno, A. Kruppo) ar politikų (M. Erbergerio, G. Stresemanno) programas. Tuo tarpu net asmeninio T. Bethmanno-Hollwego sekretoriaus K. Riezlerio, spėjamo „Rugsėjo programos“ autoriaus, dienoraštyje apie ją nė neužsimenama. Negana to, užfiksuotas kanclerio ir Generalinio štabo viršininko E. Falkenhayno 1914 m. lapkričio 18 d. pokalbis rodo, kad vokiečių valstybininkus labiau domino separatinė taika su Rusija ar Prancūzija negu aneksijos³.

Taigi matome, kad Vokietijos politika buvo gana šizofreniška. Vieni kalbėjo apie nesulaikomą ekspansionizmą, o kiti — apie vos ne įgimtą pacifizmą. Regis, pakankamai racionalią išeitį iš šios keblios padėties yra pasiūlęs ukrainiečių kilmės JAV istorikas O. Fedyshynas. Su ja ir norėtume supažindinti, juolab kad O. Fedyshynas daugiausia domėjosi Vokietijos Rytų politikos klausimais, kurie ir mums labiausiai rūpi.

Ričmondo koledžo profesoriaus nuomone, kontroversija istoriografijoje kilo dėl to, kad daugumas tyrėjų nesugebėjo išskirti įvairių politinių „mokyklų“, arba konceptų, besivaržusių Vokietijos politikoje karo metu. Pasak O. Fedyshyno, galima matyti penkias tokias mokyklas: 1) aneksionistų, 2) „Vidurio Europos“ (*Mitteleuropa*) projektų, 3) lenkiškąją, iš dalies „Vidurio Europos“, šaką, 4) „Rytų Europos“ (*Osteuropa*) ir 5) rusiškąją.

Pirmosios mokyklos dinamiškiausia jėga buvo pangermanistai, susispietę į Tėvynės partiją ir propagavę klasikines *Drang nach Osten*, totalinės kolonizacijos, prievartinės asimiliacijos, vietinių gyventojų masiško iškeldinimo idėjas.

Antrojo, „Vidurio Europos“, koncepto esmė — Vokietijos, Austrijos-Vengrijos muitų sąjungos, įtraukiant į ją nedideles Europos valstybes, kuriama regiono ekonominė bendrija. Šiame plane bene daugiausia problemų kilo dėl Lenkijos (tai ir Vienos raginimai atkurtąją Lenkiją federalizuoti su Austrija-Vengrija, ir kaiserio Vilhelmo II planas istorinę Lenkiją prijungti prie Hohenzollernų imperijos). Tiesa, yra požymių, rodančių pagrindinio šios koncepcijos propaguotojo F. Naumanno domėjimąsi ir kitų Rusijos vakarinių pakraščių tautų aspiracijomis. Tačiau manoma, kad tokį domėjimąsi skatino jo bčiulis, žymus publicistas, Vokietijos užsienio reikalų ministerijos darbuotojas ir vienas Rytų Europos mokyklos lyderių P. Rohrbachas.

Šios mokyklos šalininkų branduolį sudarė baltvokiečiai, visu pirma agitavę už Pabaltijo aneksiją. Nors kartais pasitaikydavo radikalai neigiamų pasisakymų apie šio regiono gyventojus, propaguotos aneksijos forma ryškiai skyrėsi nuo pangermaniškosios. Rusijos atžvilgiu buvo siūloma vykdyti pakraščių valstybių stei-

gimo politiką (*Randstaatenpolitik*), t. y. daugiau ar mažiau valstybiškai organizuoti Lenkiją, Suomiją, Ukrainą, Baltikumą (Kursas, Livonija, Estija, Lietuva) ir glaudžiai susieti jas su Vokietija arba jos vadovaujama Vidurio Europa.

Tuo tarpu rusiškosios mokyklos adeptai (savaime suprantama, tarp jų nebuvo nė vieno ruso), puoselėdami „geležinio kanclerio“ O. Bismarcko politikos tradicijas, gynė nedalomos ir draugiškos reichui Rusijos idėją.

Štai šių mokyklų potencialu, tvirtina O. Fedyshynas, ir disponavo Vokietijos vadovaujantys sluoksniai ⁴.

Ką rinktis — tiesioginę aneksiją ar netiesioginę Europos teritorijos kontrolę? Atsakymus į šią dilemą visų pirma diktavo pati karo eiga. Antra vertus, preventyvos Vokietijos užsienio reikalų ministerijos priemonės Rusijos atžvilgiu parodė, kad jau buvo sunku kalbėti vien apie „plikas“ teritorijas.

Bendra Berlyno ir Vienos parama J. Pilsudskio legionams ir G. Jagowo, Vokietijos užsienio reikalų valstybės sekretoriaus, iniciatyva pradėta propagandinė veikla Pavyslio gubernijose tapo tik plačios, gerai organizuotos insurekcinės veiklos tarp Rusijos tautų prologu. 1914 m. rugpjūčio 3 d. šios žinybos pasekretoris A. Zimmermannas davė nurodymą pradėti antirusišką agitaciją Kaukaze. Rugpjūčio 6 d. buvo nutarta paakinti suomių. Veikiai dotacijų susilaukė Lvove įkurta Ukrainos išlaisvinimo sąjunga, taip pat D. Doncovo vadovaujamas Ukrainiečių spaudos biuras Berlyne. O netrukus į šį darbo barą buvo įtrauktos ir reichio pasiuntinybės Berne (G. Rombergas), Stokholme (F. Reichenau ir H. Lucius), Kopenhagoje (U. Brockdorffas-Rantzau) ⁵.

Ir tik lietuvių bei Kuršo latvių atžvilgiu karo pradžioje panašaus pobūdžio priemonių nebuvo imtasi. Tiesa, 1914 m. rugpjūčio 1 d. Prūsijos Landtage parlamentarui V. Gaigalaičiui niekas nesutrukdė lietuvių vardu pareikšti, jog tikimasi Didžiosios Lietuvos prijungimo, o kiek vėliau kelti didlietuvių—latvių buferinės valstybės sukūrimo idėją ⁶. Tačiau kitokių veiksmų Vokietijos politinė vadovybė nesiryžo imtis, nes tam atkakliai pasipriešino Generalinis štabas ⁷. Vokietijos karo mašiną vairavę asmenys apskritai gana skeptiškai žiūrėjo į šalies politinės vadovybės insurekcinę veiklą. „Tai — politika,— kategoriškai pareiškė būsimasis pirmasis generolas kvartirmeisteris E. Ludendorffas,— o su ja aš, kaip kareivis, neprivalau turėti nieko bendro. O jeigu nuo manęs ir priklausytų mūsų politika, ji būtų paprasta — aš nekenčiu Anglijos!“ ⁸

Šiuo požiūriu jo oponento — Rusijos generaliteto elgesys skyrėsi. Formaliai žiūrint, netgi atrodė, kad rusų karinė vadovybė imasi iniciatyvos brėžti pirmuosius Romanovų imperijos karo tiks-

lų programos kontūrus. 1914 m. rugpjūčio 1(14) d. pasirodė vyriausiojo kariuomenės vado didžiojo kunigaikščio Nikolajaus Nikolajevičiaus manifestas lenkams, o rugsėjo 17 d. šviesą išvydo ir devyniomis kalbomis parašytas kreipimasis į Austrijos-Vengrijos tautas. Abiejuose dokumentuose kalbėta apie Rusijos — tautų išlaisvintojos — misiją, teisingumo atkūrimą ir tautinių aspiracijų išsipildymo metą⁹.

Taigi vėl matome gražias Rusijos intencijas. Ir turbūt metas būtų jas pasiaiškinti.

Sovietiniams istorikams čia didesnių problemų nekildavo. Jie puikiai išsiversdavo „pigios demagogijos“ terminu. Tiesa, paskutiniaisiais marksistinės istoriografijos Sovietų Sąjungoje klestėjimo metais pasigirdo balsų (V. Vasiukovas) apie veik sąmoningą Rusijos užsienio politikos vaizdo 1914 m. kare iškreivinimą. Buvo imta kritikuoti tradicinį Rusijos gyvybinių interesų Balkanuose trafaletą ir kelti mintį, kad juo bandyta pridengti kėsinimąsi į Centrinę Europą¹⁰.

Tuo tarpu Vakarų istoriografijoje bei politinėje rašliavoje jau senokai yra „demaskuota“ Europos atžvilgiu Rusijos vykdytos politikos programa. Vienas pirmųjų tai padarė F. Engelsas. Suprantama, tokio pobūdžio klasikų rašinius Sovietų Sąjungoje draudė spausdinti, nors panašių pastebėtų dalykų nesunku būdavo rasti, pavyzdžiui, masiniu tiražu išleistuose O. Bismarcko memuaruose. Taigi F. Engelsas, rašydamas apie vadinamąjį tautybių principą, pažymėjo, kad Rusija sumaniai jį įkomponavo į ekspansionistinę panslavizmo doktriną paremtą užsienio politikos programą. Pagal ją buvo numatyta sukurti etnografines slaviškas valstybes ir federalizuoti jas su Rusija¹¹. Šiuo atžvilgiu demonstratyvus Rusijos susirūpinimas serbų, kroatų, čekų bei kitų slavų tautų likimu buvo pakankamai nuoširdus.

Kaipgi atrodytų tokia federacija? Pats F. Engelsas piešė rusų vadovaujamą slavų imperiją, išsidriekusią nuo Baltijos iki Juodosios, Egėjo ir Adrijos jūrų¹². O štai kaip į šį klausimą atsakė A. Janovas, rusų istorikas, politologas, 1974 m. emigravęs į JAV. Jis skaitytojams pateikė nedidelę 1901 m. išleisto slavofilo S. Šarapovo romano „Po pusės amžiaus“ ištrauką. Čia aprašomas epizodas iš mūsų amžiaus šeštojo dešimtmečio pradžios. Susitinka maskvietis žmogų iš praeities ir atsakinėja į jo klausimus:

„— Argi Konstantinopolis mūsų?

— Taip, tai ketvirtoji mūsų sostinė.

— Atleiskite, o pirmosios trys?

— Vyriausybė Kijeve, antroji sostinė — Maskva, trečioji — Peterburgas.

— Kokios gi šios naujosios Rusijos sienos?

— Persija — mūsų provincija, tokia pat kaip Chiva, Buchara ir Afganistanas. Vakarų siena ties Dancingu. Visa Rytų Prūsija, toliau — Austrija, Čekija su Moravija, per Zalburgą ir Bavariją siena leidžiasi prie Adrijos jūros, apimdama Triestą. Šioje mūsų imperijoje yra Lenkijos Karalystė su Varšuva, Juodoji Rusia su Lvovu, Vengrija su Budapeštu, Serbija-Kroatija, Rumunija su Bucharestu, Bulgarija su Sofija ir Andrianapoliu, Graikija su Atėnais.“

Ar nesudaro ši įstabi pranašystė, retoriškai klausia A. Janovas, paradoksalaus išpūdžio, kad tai, ko nesugebėjo įgyvendinti carinė Rusija, sėkmingai vykdė Josifas Visarionovičius? ¹³

Žinoma, sudaro. Bet grįžkime į 1914 m. vidurvasarį ir įsitinkime, ar tokie tvirtinimai turi pagrindo.

Tuo metu Rusijos karinės pajėgos aiškiai buvo atsuktos į Vakarus. Ir nors dar vyko debatai dėl konkrečios smūgio krypties, imperijos Užsienio reikalų ministerija sprendimą jau buvo priėmusi. Tiesa, po karo išleistuose atsiminimuose to meto šios žinybos šefas S. Sazonovas pavadins rusų armijos Rytų Prūsijos operaciją puikia improvizacija ¹⁴. Tačiau jo vadovaujamos ministerijos politinių akcijų šiame regione nuoseklumas verčia abejoti minėto teiginio nuoširdumu. Yra pagrindo tvirtinti, kad vis dėlto buvo vadovautasi kunigaikščio G. Trubeckojaus, aukšto Užsienio reikalų ministerijos pareigūno, aplinkoje taikliai suformuluotu *credo*: „Kelias į Konstantinopolį veda per lenkų žemes.“ ¹⁵

Būtent Užsienio reikalų ministerijai inspiravus pasirodė Rusijos kariuomenės vado manifestai lenkams ir Austrijos-Vengrijos tautoms. O rugsėjo 14 d. pats S. Sazonovas sąjungininkų pasiuntiniams išdėstė karo tikslų programą. Trylikoje programos tezių buvo numatyta visų pirma palaužti Vokietijos galią, o Antantės įtaką Europoje įtvirtinti nauja žemyno delimitacija, pagrįsta tautybių principu. Rusijos užsienio reikalų ministro nuomone, Austrija turėjo būti paversta trialistine monarchija (Austrijos imperija, Bohemijos su Moravija karalystė (čekai ir slovakai), Vengrijos karalystė), Serbija gautų Bosniją, Hercegoviną ir Dalmatiją, Prancūzijai būtų gražintas Elzasas ir Lotaringija, o jei pageidautų, tai ir Reino Prūsija, būtų atkurta Hanoverio karalystė, Šlėzvigas ir Holšteinas būtų atitekę Danijai, padidėtų Belgijos teritorija; Didžioji Britanija, Prancūzija ir Japonija pasidalytų Vokietijos kolonijas. Tiesiogiai su Rusija susijusius dalykus S. Sazonovas išdėstė trečioje tezeje: Romanovų imperija inkorporuoja Nemuno žemupį ir Rytų Galiciją, taip pat prie autonominės Lenkijos prišlieja rytinę Poznanės kunigaikštystės dalį, Sileziją bei Vakarų Galiciją ¹⁶.

Štai tie preliminarūs pertvarkymo metmenys (tautybių principas, Austrijos-Vengrijos reformavimas, autonominė Lenkija), nuo kurių ne taip jau toli ir iki globalinio Europos veido pakeitimo. Nors dar lieka vienas klausimas: kaip į šiuos Rusijos pasiūlymus reagavo sąjungininkai?

Iš esmės tiek Paryžius, tiek Londonas programai pritarė. Tiesa, prancūzai kiek abejojo, ar dar ne per anksti planuoti tokio masto pertvarkymus. Privačiame pokalbyje su S. Sazonovu Prancūzijos pasiuntinys Rusijoje M. Paléologue korektiškai pasiūlė iš pradžių Rusijai pačiai kiek liberalizuotis remiantis tautybių principu¹⁷. Tuo tarpu britai be išlygų sutiko, kad Europos žemėlapis turi būti pakeistas taikant nacionalinį principą. O tai, pasak Rusijos pasiuntinio Didžiojoje Britanijoje grafo A. Benckendorffo, reiškė, kad Londonas favoritizuos būtent etnografiniu pagrindu įvykdytus teritorinius pokyčius¹⁸.

Nors detalės ar papildymai, kaip parodė vėlesnis susitarimas (1915 m. kovas—balandis) dėl Konstantinopolio, buvo palikti tolesniam svarstymui, Rusijai vien tai, kad britai pritarė tokios karo programos šerdžiai — etnonacionaliniam principui, daug ką reiškė. Žinoma, galima spėlioti, kodėl britai darė tokį reveransą. Galbūt atsitraukimas nuo vakarietiškos, tradicinės šio principo interpretacijos paaiškinamas tiesiog sąjungininkės padrąsinimu ir paprasčiausiu taktiniu manevru. O galbūt teisus yra istorikas G. Malone, kurio nuomone Londonas šiuo atveju visų pirma turėjo galvoje Austrijos-Vengrijos likimą, o antra, taip tikėjosi sumažinti Prancūzijos „apetitą“ Vokietijos teritorijos atžvilgiu¹⁹. Šis teiginys, užbėgant į priekį ir prisimenant 1917 m. vasario 14 ir 27 d. Rusijos susitarimus su Prancūzija dėl laisvų rankų principo brėžiant atitinkamai vakarines ir rytines šių valstybių sienas, skamba pakankamai įtikinamai. Tiesa, G. Malone teigia, kad Rusijos vakarinių sienų korektyvos nuskriaudžiant Rytų Prūsiją tikrai ne grindžiamos etnografiniais argumentais. Istorikas sąžiningai prisipažįsta, jog, antra vertus, nėra duomenų, kurie patvirtintų, kad britai tokiai secijai nepritarė²⁰.

Nereikia būti labai įžvalgiam, kad pastebėtum, jog vakarinių Rusijos sienų pertvarkymo placdarmas turėjo būti lenkų žemės. Kiek, kebliau yra atsakyti, ar nacionalinis principas ir konkrečiai Nemuno žemupio aneksija buvo siejama su lietuvių vardu. Tai, kad šio žemės ploto, vėliau pavadinto Klaipėdos kraštu, etnostatistika aiškiai pabrėžė jo lietuviškumą, yra pakankamai svarus argumentas rusiškajame nacionalumo supratimo fone. Kadaisė dar O. Bismarckas, turėdamas omenyje kaip tik etnonacionalinio principo diegimą Rusijos politikoje ir etnografinę Vokietijos ir Rusijos pasienio charakteristiką, rekomendavo būsimiems sekėjams visais

būdais kreipti kaimynės dėmesį į Rytus, o pats netgi siūlėsi Rusijai atiduoti Klaipėdos (Memel) rajoną²¹.

Bet labai norint buvo galima Rusijos pretenzijas pagrįsti taip, kaip tai padarė, pavyzdžiui, „Būsimosios Europos žemėlapis“ sudarytojai. Šis dvidešimties kapeikų vertės kartografijos stebuklas Maskvos ir Petrogrado knygynuose pasirodė dar 1914 m. Paantrašė sarkastiškai skelbė, kad jame pavaizduota tokia Europa, kurios nenorėjo matyti Vilhelmas II. Palyginę čia atspausčius komentarus su rugsėjo 14 d. S. Sazonovo programa, aptiktume stebinančių panašumų. Kylantį įtarimą išskleidė lenkų istorikas K. Rosenas-Zawadskis, argumentuotai įrodęs, kad žemėlapis buvo išleistas su Rusijos užsienio reikalų ministerijos žinia²². O komentaruose, be kita ko, buvo parašyta, jog Rusija prisijungs Rytų Prūsiją su Karaliaučiumi kaip žemes, ne kartą aplaistytas rusų krauju, ir „Rytų Prūsija iki Vyslos vėl taps rusiška žeme“ (kaip čia neprisiminus 1945 m. J. Stalino Potsdame mesto argumento: „Tai nuo amžių rusiškos žemės“).

Vis dėlto šis „istorinis“ argumentas veikiau buvo naudojamas propagandai pačioje šalyje, kreipiant daugiau dėmesio į rusų mentaliteto ypatumus. Kita vertus, neatmestina galimybė, kad „istorinių užduočių“ ar atlyginimo už pastangas kare pagrindimu buvo dangstomi strateginiai Rusijos saugumo interesai.

Tačiau, šiaip ar taip, neabejotina, kad grindžiant Nemuno žemupio aneksijos tikslingumą ir teisėtumą nebuvo apsieita be lietuvių vardo. Štai kad ir vienas iš Rusijos generaliteto projektų — Šiaurės vakarų kariuomenės grupės vado generolo J. Žilinskio Užsienio reikalų ministerijai pateikti „Pasiūlymai dėl būsimos sienos su Vokietija“. Pažymėjęs valstybės sienos perkėlimo prie Nemuno strateginę reikšmę (pasienio linijos išlyginimas), generolas pabrėžė ir lietuvių vaidmenį²³.

1914 m. pabaigoje savo „Atskiroje nuomonėje dėl Lenkijos sienų“ įtakingi vidaus reikalų, teisingumo ir švietimo ministrai N. Maklakovas, J. Ščeglovitovas bei baronas Taube taip pat rekomendavo ištaisyti „karinę sieną su Vokietija inkorporuojant į Rusiją rytinę jos dalį, kuri yra ne tik Vokietijos aruodas, bet ir apgyventa lietuvių genties“²⁴.

Net priešingos nuomonės laikęsis grafas S. Vite nekvestionavo etnografinių argumentų. Tiesa, jo nuomone, šiuo atveju sunkumų būtų kilę ne dėl etnografijos, bet dėl to, kad būtų pernelyg daug politiškai Vokietijos naudai apsisprendusių pasienio gyventojų. Tačiau S. Vite nebuvo vyriausybės narys, o ir jo įtaka 1914-ųjų politiniams sprendimams sunkiai palyginama su įtaka 1904—1906 m., kai vadovavo kabinetui²⁵.

Tuo tarpu Kauno gubernijos atstovas IV Valstybės Dūmoje M. Yčas jau po karo prisimins keletą kartų drauge su kunigaikščiu J. Vasilčikovu aplankęs S. Sazonovą ir kalbėjęs apie Klaipėdos prijungimą. Ministras nė kiek nesistebėjo, kad tokius reikalus tenka gvildinti su lietuviais, ir pažadėjo įtraukti šį klausimą į Rusijos karo tikslų programą²⁶.

* * *

Taigi net probėgšmais peržvelgus didžiųjų valstybių, visų pirma Vokietijos ir Rusijos*, kurtas karo programas ir žinant, kokie buvo su jomis susiję atitinkamų institucijų veiksmai, galima pamatyti didžiojoje politikoje tą erdvę, kurioje vienaip ar kitaip galėjo „legalizuotis“ tautiniai sąjūdžiai.

Galbūt čia ir derėtų padėti tašką ir imti nagrinėti lietuvių aspiracijas, juolab kad vienas iš jų motyvų ką tik aptartas. O ir aukšto rusų valdžios pareigūno palankumas atrodo pakankamai iškalbingai. Beje, apie tai prasitarė ir pats S. Sazonovas, jau minėtuose atsiminimuose nepašyktėjęs šiltų žodžių lietuviams²⁷. Betgi šias simpatijas buvęs grosministras išsakė turėdamas galvoje ne Klaipėdą, Nemuno žemupį ar Rytų Prūsiją, bet vadinamąjį lenkų klausimą.

LENKŲ KLAUSIMAS

Garsusis K. Metternichas kartą yra išsitaręs: „Polonizmas yra tik formulė, šūkis, už kurio slypi aršiausių formų revoliucija, savaiminė revoliucija.“ Išties vadinamųjų lenkiškų revoliucijų ir sukilimų praėjusiame šimtetyje netrūko. O tai rodė, kad 1815 m. Vienos kongresas, nors ir ilgam išaldė Europos sienas, anaip tol neišsprendė lenkų klausimo. Būtent taip politikoje ilgą laiką buvo vadintas unijinės Lenkijos—Lietuvos valstybės atkūrimo reikalas — teritorijos tarp Tikrosios Rusijos, Tikrosios Vokietijos ir Austrijos *restitutio in integrum*. O šis principas išreiškė visišką, be išlygų teisinio subjekto nepertraukiamumą ir identifikaciją¹.

* Iš esmės skaitytojai supažindinami tik su Rusijos ir Vokietijos karo tikslų programomis. Šių valstybių sąjungininkių planai kol kas nenagrinėjami dėl dviejų priežasčių. Pirma, tarp Antantės valstybių Rusija išties buvo tokios programos iniciatorė. Prancūzija ir Didžioji Britanija savąsias ėmė konkrečiau formuluoti 1916—1917 m. sandūroje. Antra, Centrinų valstybių atžvilgiu Vokietijos strateginiai interesai dominavo per visą karo laikotarpį.